Janja Dora Ivančić

ISSN 0353-295X (Tisak) 1849-0344 (Online)
Radovi - Zavod za hrvatsku povijest
Vol. 57, br. 2, Zagreb 2025.

UDK: 929-052Karaman, M.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 23. 6. 2025.
Prihvaćeno: 21. 10. 2025.
DOI: 10.17234/RadoviZHP.57.25

Uloga antike u djelima zadarskog nadbiskupa Matija Karamana (1700 – 1771)*

U ovom se radu analizira uloga antike u djelima *Informazione* (1750) i *Seconda Informazione* (1753) te *Identità della lingua litterale slava* (1753) zadarskog nadbiskupa Matija Karamana. Uloga antike smješta se u kontekst slavenske etnogeneze i sagledava kroz politički aspekt kurijalne politike prema pravoslavlju; u religijsko-jezičnom aspektu uloga antike sagledava se u kontekstu odnosa Rimske kurije prema književnim jezicima i ispravcima liturgijskih knjiga istočnih katoličkih Crkvi. Rad sugerira da su na lokalnoj razini antički izvori korišteni kako bi se učvrstio papin primat nad Dalmacijom, čime bi se ona obranila od teritorijalno-jurisdikcijskih posezanja Pećkog patrijarha, te kako bi se dala povijesna podloga misionarskoj djelatnosti Kurije na Balkanu. U široj se jezičnoj koncepciji antika koristi kako bi se istaklo prvenstvo istočnog crkvenoslavenskog kao književnog slavenskog jezika te time opravdala istočnoslavenizacija glagoljaških liturgijskih knjiga i promicala misionarska aktivnost.

Uvod

Matij Karaman[1] (1700 – 1771) bio je osorski biskup i zadarski nadbiskup, u historiografiji najpoznatiji kao priređivač rimskih glagoljaških izdanja liturgijskih knjiga. Ovaj rad analizira njegova tri traktata u kojima se najprominentnije pojavljuje antika. *Informazione*[2] (1750) i *Seconda Informazione*

* Istraživanje je financirano unutar GO.INVESTIGATIO arhivske i putne stipendije Austrijske akademije znanosti / funded within the Archive and Travel Grant GO.INVESTIGATIO of the OeAW. Članak je završen tijekom rada na projektu Hrvatska ćirilična baština (NextGenerationEU).” u “Istraživanje je financirano unutar GO.INVESTIGATIO arhivske i putne stipendije Austrijske akademije znanosti / funded within the Archive and Travel Grant GO.INVESTIGATIO of the OeAW. Članak je nastao tijekom rada na projektu Hrvatska ćirilična baština (NextGenerationEU).”

1 U historiografiji se Karamanovo ime na hrvatskom navodi kao Matej i Mate, a ponekad i kao Matija (usp. KARAMAN, Matej. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje*). Međutim, L’Archivio del Dicastero per la Dottrina della Fede (ADDF), St. St., (Impressiones Sancti Officii) A 1-e 202, čuva dosad nepoznati dokument Zadarske (Dalmatinske) inkvizicije iz 1755, u kojem se Karamanovo ime pojavljuje na hrvatskom jeziku i na latinici u obliku „Maty Caraman“. Ono će ovdje biti preuzeto kao Matij, što i odgovara onodobnoj regionalnoj (čakavskoj) inačici osobnog imena *Mathaeus*. Za pomoć u tumačenju ovog izvora i za vrijedne sugestije zahvaljujem dr. sc. Ivanu Botici (Staroslavenski institut, Zagreb).

2 *Informazione di Monsig.r Caraman Arcivescovo di Zara per rapporto a Serviani di Rito Greco esistenti nella Dalmazia, loro derivazione, Dogmi, Costumi, e pretese di sottrarsi dalla*

(1753)[3] napisane su kao detaljni izvještaji o pravoslavlju u Dalmaciji,[4] a s 59 popratnih dokumenata u svojoj najopsežnijoj verziji broje gotovo 900 stranica.[5] O važnosti djela *Informazione* govori i činjenica da je sačuvano u najmanje petnaest kopija u Veneciji, Rimu, Vicenzi i Dalmaciji,[6] od kojih je jedna vjerojatno bila pripremljena za tisak.[7] Kao i *Seconda Informazione*,[8] bila je namijenjena za čitanje najvišim venecijanskim političkim i rimskim crkvenim krugovima.[9] *Identitá della lingua litterale Slava*[10] treći je traktat od gotovo 600 stranica, sačuvan

dipendenza di Vescovi latini delle respettive Diocesi, e di essere assoggettati ad un Vescovo della loro Nazione scritta di commissione del S. P. Gio. Batt.a Loredan Sindico Inquisitore in *Provincia nel dì 10 Aprile 1750*. Za analizu u ovom radu korišten je najopsežniji manuskript pod signaturom Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Vat. Lat. 9466, a u kojem se nalaze i *Informazione* (1–93) i *Seconda Informazione* (97–185) (usp. VLAEVSKA 2020: 285).

3 *Seconda Informazione di Monsign.r Caraman Arcivescovo di Zara, rapporto a Serviani di Rito Greco nella Dalmazia* (BAV, Vat. Lat. 9466). Za vjerojatnu godinu nastanka, v. bilješku 8.

4 Oba su spisa nastala kao Karamanov odgovor na upit venecijanske vlade o svađi oko jurisdikcije u Dalmaciji, posebice između Pećkog patrijarha i hrvatskog katoličkog svećenstva te crnogorskog vladike i kao pokušaj ograničavanja utjecaja pravoslavlja u Dalmaciji (JAPUNDŽIĆ 1961: 75f.; VLAEVSKA 2020: 281, 288).

5 Cf. VLAEVSKA 2020: 285.

6 Za dvanaest dosad poznatih kopija, v. JAPUNDŽIĆ 1961: 106f.; VLAEVSKA 2020: 281f., 287; LOMAGISTRO 1996: 258, bilj. 69. Na temelju istraživanja u vatikanskim arhivima, ovaj članak donosi i tri dosad nezabilježene kopije: u Archivio Storico di Propaganda Fide (APF), Scritture riferite nei Congressi (SC): Greci in Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania e Ungheria, Vol. 1, f. 329r-386v; u arhivu ADDF, St. St. RR 1-e (fascicolo 2), ff. 260r-284r; i u BAV, Vat. Lat. 9464, 433–524. Koja je od kopija autograf ostaje nepoznato (JAPUNDŽIĆ 1961: 106; VLAEVSKA 2020: 283–285). Sve proučene kopije pokazuju određeni stupanj varijacije; za primjer v. VLAEVSKA 2020: 289f.

7 Ona iz BAV Vat. lat. 9466, zajedno sa *Seconda Informazione* (VLAEVSKA 2020: 285, 290). Generalno za povijest i širi kontekst do sada poznatih kopija v. VLAEVSKA 2020.

8 Autor Karamanove biografije, Marko Japundžić, smatra da je zbog navođenja Karamana u trećem licu autor *Seconda Informazione* netko drugi (JAPUNDŽIĆ 1961: 107f.). Vlaevska zaključuje da, ako spis i nije Karamanov, on je djelo njemu bliske osobe (VLAEVSKA 2020: 285f.). Treba napomenuti da je Karaman naveden u trećem licu i u svojem trećem ovdje analiziranom djelu (APF, Scritture riferite nei Congressi (SC): Bosnia, Miscellanea 7, 331f.), tako da to ne isključuje njegovo autorstvo. Zbog bliskosti s Karamanovom mišlju i atribucije Karamana kao autora, *Seconda Informazione* će u ovom radu biti tretirana kao njegovo djelo. Iako na naslovnici spisa nema datuma, bilješka na prethodnim stranicama upućuje na to da je nastao 1753. (v. BAV, Vat. Lat. 9466, 94; usp. VLAEVSKA 2020: 285). Uz dvije zabilježene kopije u Rimu i Veneciji (JAPUNDŽIĆ 1961: 107f.; VLAEVSKA 2020: 286), ovdje donosimo i dosad nepoznatu kopiju u ADDF, St. St. RR 1-e (fascicolo 2), ff. 290r-317v. Zbog ograničenosti prostorom, citati iz *Informazione* i *Seconda Informazione* navodit će se brojem stranice, dok je izvorniku moguće pristupiti putem mrežne stranice BAV.

9 Cf. VLAEVSKA 2020: 281.

10 *Identità della lingua litterale Slava, e necessità di conservarla ne' libri Sacri. Considerazioni, che si umiliano alla Santità di N.S. Papa Benedetto XIV da Matteo Caraman Arcivescovo di Zara sopra l'Annotazione del Sacerdote Stefano Rosa in Ordine alla versione Slava del Messale Romano stampato in Roma l'anno 1741* (APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7).

u dvije kopije, u Rimu i Bassanu.[11] Napisan je 1753. i predstavljen samom papi kao Karamanov odgovor na kritiku njegova glagoljskog misala izdanog 1741. godine.[12] Sva su tri djela nastala u doba pape Benedikta XIV. (1740 – 1758), čiji se pontifikat oslanjao na antiku zbog obnove prestiža i obrane autoriteta papinstva.[13] Analiza koja slijedi tematski je podijeljena na ulogu antike u etnogenezi Slavena, na političko-religijsku te na jezičnu ulogu.

Uloga antike u etnogenezi

Etnogeneza Slavena početna je točka Karamanove uporabe antike. Kao i mnogi drugi, Karaman pradomovinu Slavena smješta u Skitiju, no zadarski nadbiskup ovu regiju izjednačuje s povijesnim izrazom Rusija [*Russia Inferior* i *Russia Superior*].[14] Ovakva modificirana ideja stepskog podrijetla služi uspostavi toga teritorija kao pradomovine slavenskih naroda, što je važno u jezičnoj koncepciji analiziranoj u nastavku. Karaman ne spominje biblijsko podrijetlo Slavena, nego donosi povijesne dokaze o njihovu postojanju na balkanskim prostorima, citirajući Prokopija koji opisuje slavenske upade za vrijeme Gotskog rata sredinom 6. stoljeća.[15] Iako citira *De administrando imperio* Konstantina VII. Porfirogeneta,[16] zadarskog nadbiskupa ne zanima detaljna etnogeneza Slavena na hrvatskim prostorima; oni se pojavljuju tek kao jedan u nizu slavenskih naroda. Karaman također koristi antiku da bi etnonimima razdvojio narode.[17] Tako sam naziv Slaveni izvodi iz imenice *slava*, ali razlikuje da se Moskoviti i Ruteni zovu *Slavjanin'* od riječi „slava", a Hrvati, Dalmatinci i Bosanci *Slovinjanin'* od riječi „slava", ali možda i

[11] APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7; GRACIOTTI 1967: 154. Za pregled poglavlja, v. SCHMURLO 1911: 102–108.

[12] Djelo *Identitá* podijeljeno je u dva dijela: prvi, koji daje povijesnu podlogu ilirskom jeziku i odgovara na tvrdnje kritičara Stjepana Rusića, i drugi, koji kroz filološku analizu pobija Rusićevu kritiku Karamanova misala (APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 8f.; JAPUNDŽIĆ 1961: 86; SCHMURLO 1911: 101f.).

[13] NORCI CAGIANO 2022: 298; DONATO 2016: 229f.; Religious and Political Context of 18th Century Rome.

[14] BAV, Vat. Lat. 9466, 4f. Ovisno o kopiji, u originalu ovdje stoji *Russia*, odnosno *Rassia*. To može biti iz dva razloga: Karaman je možda zabilježio originalni izgovor imena Rusija (cf. izvještaj APF, SC: Moscovia, Polonia, Ruteni, Miscellanea 1, f. 11v). Isto tako i sam navodi da je to ime širokoznačno te da su dvije inačice istoznačne, BAV, Vat. Lat. 9466, 5; JAPUNDŽIĆ 1961: 79.

[15] „(…) due precedenti loro irruzioni descritte da Procopio (…) la prima nel decimoterzo, e la seconda nel decimo settimo anno della guerra Gotica, vale a dire circa l'anno 548, e 552" (APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 26); poglavlje V *Irruzione degli Slavi in Dalmazia del 548. e 552*. Citati poglavlja uvijek se odnose na APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7.

[16] Koristeći sintezu *De Regno Dalmatiae et Croatiae* Ivana Lučića kao izvor (APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 27; cf. JAPUNDŽIĆ 1961: 87).

[17] Cf. BAV, Vat. Lat. 9466, 8.

od riječi „slovo“.[18] Karaman se ovdje oslanja na izvore kao što su rječnik Ardelia Della Belle, gramatika rutenskog nadbiskupa Meletiusa Smotrickog i moskovski *Dictionarium Trilingue* Fedora Polikarpova Orlova.[19] Također razlikuje Bugare i Srbe: prvi su se u antici zvali Volgari prema rijeci Volgi, a drugi su dobili ime od Soraba po svojoj servijanoj službi, prema lat. *conservus*.[20]

Posuđujući model talijanskih humanista, posebice u djelu *Identitá*, Karaman, dakle, koristi antiku da bi rekonstruirao zlatnu prošlost i dao fragmentiranoj regiji šireg Balkana osjećaj jedinstva u slavenskoj pripadnosti.[21] U isto vrijeme antika je prvi marker identiteta.[22]

Političko-religijska uloga antike

Političko-religijska uloga antike u Karamanovim djelima služi tome da se usidri prisutnost Rimske kurije na Balkanu, i time se tamo osigura papinski duhovni primat. Zadarski nadbiskup napominje važnost razlikovanja antičkog Ilirika od političkog, i to dvoje od Dalmacije.[23] *Illirico proprio* ili stari Ilirik definira kao područje između rijeke Krke i Keraunijskih planina.[24] Karaman je ovdje granice preuzeo od grčkog geografskog i ranorimskog administrativnog pojma, najbliže Plinijevu opisu Dalmacije.[25] Dalmaciju pak definira prema području federata Dalmata i njihovu kompleksu gradova zvanom Dalmacija, koja se protezala od Jadrana do Dunava i od Istre do Drača te obuhvaćala ilirske, liburnijske i panonijske gradove, dakle prema granicama rimske provincije Dalmacije.[26] U političkom je Iliriku Karamanova prilagodba povijesnim pojmovima najbitnija. Tako je politički Ilirik veći od antičkog i od Dalmacije te je s Galijom i Italijom tvorio jednu od tri pretorijanske prefekture Zapada u Rimskom Carstvu.[27] Karaman ističe da su prefekture crkveno bile pod papom „koji (…) je pod sobom imao čitavu Europu kao patrijarh Rima, [a] kao Kristov namjesnik čitav svijet“.[28] Svaku kritiku opovrgava pozivom na ekumenske koncile u antici poput Nicejskog koncila (325) koji je Rimu dao primat nad drugim patrijaršijama.[29]

---

18 APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 251, v. i 250; poglavlje LXXXIX *Denominazione degli Slavi*.

19 APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 58, 247–251.

20 BAV, Vat. Lat. 9466, 4; JAPUNDŽIĆ 1961: 79; VLAEVSKA 2020: 284.

21 PREMERL 2022: 99; MIRON I GRBIĆ 2023: 82.

22 MIRON I GRBIĆ 2023: 82.

23 BAV, Vat. Lat. 9466, 33.

24 BAV, Vat. Lat. 9466, 33.

25 *Plin. Nat.* III, 26; cf. ČAČE I MILIVOJEVIĆ 2017: 442–445.

26 BAV, Vat. Lat. 9466, 33, cf. 1; cf. LOMAGISTRO 2015: 172, 183f.

27 BAV, Vat. Lat. 9466, 33f.; BAV, Vat. Lat. 9466, 140. Za sličnu koncepciju kod Ivana Tomka Mrnavića, v. BLAŽEVIĆ 2008: 223f.

28 BAV, Vat. Lat. 9466, 34, v. i 140, 153.

Sukladno politici pape Benedikta XIV., takav opis antike nastoji obnoviti duhovni, ali i politički utjecaj Rima.[30] Kao dodatni argument, Karaman navodi *Breviarium* [*rerum gestarum populi Romani*] Rufusa Festusa caru Valentinijanu I. [Valensu[31]], iz kojeg iščitava da je Ilirik imao 17 [18[32]] provincija, uključujući Dalmaciju, te ponavlja da je čitav nedvojbeno bio pod Rimom, a kasniji je Istočni Ilirik tek za vrijeme Leona III. Izaurijskog i Focijeve shizme „nasilno otrgnut" od Rima.[33] Ovakav prikaz antičke povijesti Ilirika kao „eklezijastičke topografije"[34] Rimu osigurava povijesno prvenstvo u Iliriku, a time i opravdava misije na tom području.[35] Većina ovih političko-geografskih informacija nalazi se u djelima *Prima* i *Seconda Informazione*, u kojima je Karaman manje detaljan u identifikaciji svojih izvora. Iako ga u pregledanim rimskim kopijama ne citira izravno, Karamanove informacije i metodologija dokazivanja kontinuiteta Crkve na jednom mjestu vrlo su slične onima francuskog dominikanca i povjesničara Michela Le Quiena (1661 – 1733).[36] Ne osvrćući se na prijašnju, ali ni kasniju povijest, Karaman koristi jurisdikcijsku nomenklaturu Rimskog Carstva da zazove osjećaj starine i integrira je u eklezijastičku.[37]

Povijesni opis ovdje ima još jednu funkciju – obraniti Dalmaciju od teritorijalnih presizanja pećkog patrijarha. Karaman objašnjava da se „pećki biskup prozvao (*s'intitolò*) patrijarhom Srbije, Bugarske i čitavog Ilirika, tvrdeći (*pretendendo*) da je njegovo sve što je grčkog obreda na slavenskom jeziku (…) [u] Iliriku", dakle, zaključuje Karaman, prvi je biskup koji je utvrdio granice prema jeziku.[38] Iako Karaman potvrđuje da je Dalmacija oduvijek latinskog obreda i pod Zapadnim patrijarhatom,[39] njezino poistovjećivanje s Ilirikom u ovom je slučaju stavlja u nezavidan položaj. Karaman zato piše da je još car Justinijan u svojem *Kodeksu* (529) potvrdio papi Ivanu I. da su sve Crkve u Istočnom Carstvu [Bizantu] pod Svetom Stolicom, što zadarski nadbiskup dalje preslikava na Srbe, koji su time kao kršćani u Dalmaciji podložni papi.[40] Štoviše, Karaman tvrdi da su se Srbi nastanili u zemljama gdje antički autori smještaju Dardaniju i Miziju, dakle provincije Zapadnog patri-

29 BAV, Vat. Lat. 9466, 34.

30 v. JOHNS 2000: 26, 28.

31 *W.393, Rufus Festus, Breviarium Rerum Gestarum Populi Romani*.

32 *Rufus Festus*, *Breviarium*, *XIII*.

33 BAV, Vat. Lat. 9466, 34f., 38–40, 140–147; cf. APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 34f.; LOMAGISTRO 2015: 176.

34 LOMAGISTRO 2015: 184 (bilj. 24) f.

35 Cf. LOMAGISTRO 2015: 176; PREMERL 2022: 99.

36 *Le Quien* 1740.

37 LOMAGISTRO 2015: 172; cf. PREMERL 2022: 99.

38 BAV, Vat. Lat. 9466, 6.

39 BAV, Vat. Lat. 9466, 1, 40f.; v. i LOMAGISTRO 2015: 176.

40 BAV, Vat. Lat. 9466, 151, 153f.

jarhata.[41] Zadarski se nadbiskup dalje poziva na antičke pisce da bi obranio granice Dalmacije: kako srpski patrijarh može tvrditi da je od Cetine do Kotora sve Srbija, a ne Dalmacija, kada još autori kao što su Ciceron, Strabon, Plinije ili Ptolomej smještaju rijeku Neretvu i gradove poput Narone, Dalmija, Salone, Dubrovnika, Omiša, Ulcinja i Budve u Dalmaciju?[42] Argumentirajući, dakle, pravom povijesnog primata, Karaman dokazuje ne samo da Dalmacija ne može pripadati Pećkom patrijarhu nego i da Rim opravdano pokušava provesti konverziju pravoslavaca.

Jezična uloga antike

U Karamanovim djelima, a posebice u *Identità*, najviše pažnje posvećuje se antici u vezi s jezičnim kontinuitetom u Crkvi na prostoru Ilirika.[43] Najstariji spomen ilirskog jezika Karaman bilježi kod Aristofana i podupire Meletija Smotrickog, koji tvrdi da je još Ovidije naučio slavenski.[44] Pozivajući se na djelo venecijanskog patricija Roberta Papafave *De Situ Carniolae, Carinthiae, Stiriae*,[45] Karaman zagovara uniformitet slavenskoga kao kasnijeg stadija razvitka ilirskog jezika.[46] Tako starost jezika liturgijskih knjiga osigurava putem antičkog ilirskog, a kontinuitet putem slavenskog jezika. Vjeruje da se jezik slavenskih liturgijskih knjiga koristio od Jadranskog do Sjevernog mora.[47] Obrazlaže da je jezik u Iliriku prije dolaska Slavena bio sličan slavenskom, što dokazuje nabrajajući riječi koje potječu od ilirskih i koje bilježe antički autori poput Tita Livija, Apijana iz Aleksandrije, Strabona, Plinija i Ptolomeja, a koje su jednake slavenskima.[48]

---

41 BAV, Vat. Lat. 9466, 4; cf. APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 32f.

42 BAV, Vat. Lat. 9466, 43f.

43 V. APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 8.

44 „Barbari autem Dei Famelici sicut Illyrici stridentes [cit. Aristof.] (…) Stridevano in parlando a tempi d'Aristofane gli Illirici" (APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 271); poglavlje XCIII. *Stridore della lingua Illirica a tempo d'Aristofane*; „(…) Ovidio medesimo avesse appreso l'Idioma Slavo (…)" (APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 227); poglavlje LXXXII. *Ovidio verseggia in lingua Slava col metro Latino*. Za Aristofana izvor mu je Roberto Papafava (v. u nastavku teksta), a radi se o komediji *Ptice* (ne *Oblaci,* cf. APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 270).

45 Ovo je djelo (1655) naručeno od Zavoda sv. Jeronima kao studija za razrješenje pitanja Ilirika/Iliraca (PERIĆ 2002: 370f). Kako je Karaman obitavao u Zavodu, gdje se djelo spominje (Arhiv Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima, *Manoscritti e Stampati*, volumen nije paginiran), može se pretpostaviti da se susreo s njime tamo.

46 „(…) ea ratione, ut quamvis Slavicam hodie imperitorum vulgus appellet, proprie tamen Illyrica sit," (APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 269); poglavlje XCIII. *Roberto Papafava dimostra l'uniformità della lingua antica Illirica colla posteriore Slava, e conferma S. Girolamo per Autore della Versione Illirica detta poi Slava*.

47 „(…) e per consenso di tutte le Nazioni Slave si usa nei libri Sacri, e nella Liturgia dall' Adriatico sino all' Oceano Settentrionale" (APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 8, v. i 150f., 22f.).

48 Poglavlje XCII *Lingua degli Illirici a tempo de' Romani consimile a quella delli sopravvenuti Slavi*, posebno 258–265, v. i 286.

Iako je nekada taj jezik postojao i u Dalmaciji, zadarski nadbiskup tvrdi da je on nepažnjom kopista i dodavanjem vokala u skraćenicama iskvaren i postao je govorni idiom, dok je jezik sačuvan u liturgijskim knjigama postao književni ilirski ili slavenski.[49] Kao dokaz navodi *Psaltir Nikole Rabljanina* (1222), danas dokazani falsifikat iz 17. stoljeća, čiji navodni original prethodi rođenju Ćirila i Metoda, odnosno iz kojeg se, prema Karamanovoj interpretaciji, vidi da je jezik slavo-latinske liturgije u Dalmaciji u 7. stoljeću istovjetan s onim grčko/bizantsko-slavenske liturgije do Karamanova doba.[50] Kako su rimska izdanja glagoljičnih liturgijskih knjiga u 18. stoljeću tiskana istočnoslavenskom redakcijom crkvenoslavenskog jezika,[51] jedino je takvim tumačenjem izvora Karaman mogao pomiriti tradiciju korištenja ne-latinskoga liturgijskog jezika u Dalmaciji s potrebom priznavanja superiornosti istočnoslavenskoga.[52] Time još jednom daje Svetoj Stolici povijesnu podlogu za misionarsku aktivnost na Balkanu i u Rusiji, ali i implicitno poziva pravoslavce na ponovnu uniju s Rimom.[53]

Karaman koristi sv. Jeronima da bi svojim tvrdnjama dao povijesnu dubinu, a sv. Ćirila kao poveznicu s pravoslavcima.[54] Argumentirajući *ab auctoritate*, citira Angela Roccu, Bionda Flavija, Jana Dubraviusa i druge te tvrdi da je sv. Jeronim tvorac glagoljice kojom je zapisao slavenski (*sic*).[55] Iako 7. stoljeće uzima kao okvirnu granicu, Karaman ne povlači jasnu razliku između ilirskog i slavenskog. Ovdje se oslanja i na najmoderniju literaturu svog vremena, kao što je dubrovački povjesničar Sebastiano Dolci, koji je 1750. izdao životopis sv. Jeronima.[56] Napominje da se sv. Jeronim rodio u rimskom Iliriku te da je prema Robertu Papafavi govorio ilirski puno prije slavenske invazije.[57] Iz ovih se tvrdnji može zaključiti

[49] „(…) ne' libri Ecclesiastici s'è preservata l'antica lingua Slava a similitudine dell' Ebrea, Greca, e Latina, divenuta litterale dopo l'introduzione d'altri dialetti. Alla sua decadenza ha contribuito il vizio commune alle Orientali lingue: le abbreviature, e l'arbitrio delli Copisti" (APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 140); poglavlje XLVIII *Le abbreviature alterano la lingua*, v. i 335f.

[50] „onde comparendo più chiara della luce meridiana l'uniformità della lingua Slavo-Latina del Settimo Secolo con la Slavo-Greca de posteriori secoli" (APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 25, v. i 22–25); v. i poglavlje CII *Lingua Slava conservata incorrotta dalli Ruteni ne'libri sacri*; detaljnije o falsifikatu u JAGIĆ 1911; LOMAGISTRO 2015: 186; BOTICA I MIHALJEVIĆ 2025.

[51] Za terminologiju, v. BABIČ 1996–1997: 55, podrubna bilješka 1.

[52] Cf. LOMAGISTRO 2015: 185. Željeli bismo napomenuti da smatramo kako Karaman svojim izvorima ne manipulira svjesno ili maliciozno. Njegov izbor izvora je selektivan i njihovo tumačenje nekritičko, ali Karaman je uvjeren u njihovu autentičnost.

[53] V. APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 51–53; poglavlje XIV *Divozione de' Prencipi, e Metropoliti Russi verso la S. Sede*.

[54] Cf. BLAŽEVIĆ 2008: 102, 233f.

[55] APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 252–256.

[56] APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 287.

[57] Poglavlje XCIII *Roberto Papafava dimostra l'uniformità della lingua antica Illirica colla posteriore Slava, e conferma S. Girolamo per Autore della Versione Illirica detta poi Slava*; poglavlje XCIX *La cognizione della lingua Illirica conviene a S. Girolamo*, posebno 286f.

da je za Karamana dolaskom Slavena taj jezik nazvan slavenski, koji je pak zapisao sv. Ćiril izumivši ćirilicu i restauriravši ili ispravivši glagoljicu.[58] Tim je jezikom i pismom pokrstio Istočne Slavene koji su, prema Karamanu, nasljednici ćirilične verzije slavenskog, a koja vuče korijene od ilirskog sv. Jeronima.[59] Time Karaman još jednom utvrđuje kontinuitet uporabe ilirskoga književnog jezika. Ovo razmišljanje slijedi preskripcije Svete Kongregacije za širenje vjere iz 17. stoljeća, koja je isticala podobnost istočnoslavenske inačice crkvenoslavenskog (ICS) kao jedine dovoljno „čiste" za katoličku liturgiju u Dalmaciji, ali i kao poveznice između katoličkih i pravoslavnih Slavena.[60]

Tako je i za Karamana književni ilirski (ICS) jedan od najstarijih jezika liturgije. Zadarski je nadbiskup u tome imao snažnu podršku papinske politike, koja je bila spremna tolerirati nelatinske liturgijske jezike ako su književni i osiguravaju konverziju ili uniju. Karaman se priklanja ideji Pierra Lebruna da su liturgijski jezici katoličkih Slavena, Grka, Sirijaca, Kopta, Etiopljana i Armena drugačiji od njihova govornog jezika.[61] U ovom kontekstu Rim grupira Dalmaciju zajedno s istočnim katoličkim crkvama, odnosno slavenski jezik shvaća kao nelatinski katolički jezik. Budući da je glavni cilj Kongregacije za ispravak knjiga orijentalnih (istočnih katoličkih) Crkava, pod kojom je Karaman radio svoje ispravke glagoljskih knjiga, bila restauracija čistoće i autentičnosti liturgijskih tekstova, cijenjena je fiksnost standardiziranog jezika i njegova nepodložnost promjeni.[62] U slučaju književnog ilirskog, takav sveslavenski jezik trebao je vršiti misionarsku funkciju i promovirati osjećaj pripadnosti supranacionalnoj zajednici.[63]

Zaključak

U tri ovdje analizirana djela zadarskog nadbiskupa Matija Karamana, uporaba antike je u službi misionarske i jezične Istočne politike Rimske kurije,[64] kao i Crkve u Dalmaciji. Prema modelu neposrednosti Kostasa Vlassopoulosa, kod Karamana prošlost i sadašnjost dijele karakteristike i stoga nisu potpuno odvojene.[65]

58 APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 22, 40, 86, 256–258, 286, 288f.

59 APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 48, 288–290; poglavlje CII *Lingua Slava conservata incorrotta dalli Ruteni ne'libri sacri*.

60 Cf. GRACIOTTI 1967: 147f. Za pregled v. BABIČ 1996–1997.

61 APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 339–341.

62 APF, SC: Bosnia, Miscellanea 7, 5, v. i 142f., 148; RAQUEZ 1973: 518, 520, 524, 531, 532; BURKE 2004: 89f.

63 BURKE 2004: 52; v. i PREMERL 2022: 111; za detaljnu jezičnu koncepciju kod Karamana, v. LOMAGISTRO 1998.

64 Cf. PREMERL 2022: 111.

65 VLASSOPOULOS 2010: 343.

Takva rekonstrukcija antike omogućuje opravdanje onodobne politike na temelju zajedničkih obilježja s antikom.[66] Teme poput etnogeneze, povijesnog primata i jezičnog standarda diktirane su političko-religijskim potrebama Rima i Karamanovim uvjerenjima, a antika je u njima legitimizirajuća formula.[67] U etnogenetskom smislu antika pruža osjećaj pripadnosti. Političko-religijski, kroz dokazivanje papinske nekadašnje vlasti i prihvaćanje tadašnje jurisdikcije na Balkanu, nudi se model homogenizacije toga područja, učvršćuje papin primat nad Dalmacijom i daje povijesna podloga misionarskoj aktivnosti Katoličke crkve na Balkanu.[68] U široj jezičnoj koncepciji antika se koristi kako bi se, na temelju navodnog jezičnog kontinuiteta, Iliri odnosno kasniji Slaveni formirali u religijsku zajednicu pod papinskim okriljem, pri čemu istočni crkvenoslavenski ima prvenstvo kao književni jezik, a time i opravdanu prisutnost kao jezik glagoljaških liturgijskih knjiga. Karamanova koncepcija antike kao katoličke i papinske pokazuje koliko je ona ostala snažna kao model i koliko kontrola narativa antike utječe na mogućnost oblikovanja politike u 18. stoljeću.[69]

Bibliografija

Arhivski i neobjavljeni izvori

Archivio Storico di Propaganda Fide del Dicastero per l'Evangelizzazione, Scritture riferite nei Congressi: Bosnia, Miscellanea 7.

Archivio Storico di Propaganda Fide del Dicastero per l'Evangelizzazione, Scritture riferite nei Congressi: Greci in Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania e Ungheria, Vol. 1.

Archivio Storico di Propaganda Fide del Dicastero per l'Evangelizzazione, Scritture riferite nei Congressi: Moscovia, Polonia, Ruteni, Miscellanea 1.

Archivio Storico di Propaganda Fide del Dicastero per l'Evangelizzazione, Scritture riferite nei Congressi: Servia, Vol. 1.

Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima, Manoscritti e Stampati.

Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 9466. [Digitalna verzija dostupna na https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.9466].

L'Archivio del Dicastero per la Dottrina della Fede, St. St., (Impressiones Sancti Officii) A 1-e 202, (A 1–3, n. 202).

66 Cf. VLASSOPOULOS 2010: 353, 356; CICCARELLI 2022: 186.

67 Cf. MATARAZZO 2022: 187; cf. CICCARELLI 2022: 180, 186; GROTE 2014: 139.

68 Cf. MATARAZZO 2022: 190; PREMERL 2022: 99.

69 Cf. MATARAZZO 2022: 187.

Literatura

BABIČ, Vanda. 1996–1997. Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih knjig v 17. in 18. stoletju. *Jezik in Slovstvo* 42/2–3: 55–72.

BLAŽEVIĆ, Zrinka. 2008. *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

BOTICA, Ivan, Milan MIHALJEVIĆ. 2025. Vatroslav Jagić i psaltir Nikole Rabljanina. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* 36: (u tisku).

BURKE, Peter. 2004. *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

CICCARELLI, Cristina. 2022. La reinvenzione del passato nella memorialistica abruzzese del XVIII secolo. Pratiche, metodi, finalità di storici e «facchini eruditi». U *L'invenzione del passato nel Settecento* [Biblioteca del XVIII secolo 40], ur. Marina Formica, Anna Maria Rao i Silvia Tatti, 175–186. Rim: Edizioni di Storia e Letteratura.

ČAČE, Slobodan, Feđa MILIVOJEVIĆ. 2017. Rimski Ilirik u 1. st. pr. Kr.: nekoliko zapažanja / Roman Illyricum in the first century BC: A few remarks. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 110/2: 425–450.

DONATO, Maria Pia. 2016. Reorder and Restore. Benedict XIV, the Index and the Holy Office. U *Benedict XIV and the Enlightenment: Art, Science, and Spirituality* [Toronto Italian Studies], ur. Rebecca Messbarger, Christopher M.S. Johns i Philip Gavitt, 227–252. Toronto: University of Toronto Press.

GRACIOTTI, Sante. 1967. Il problema della lingua letteraria nell'antica letteratura croata. *Ricerche slavistiche* 15: 123–164.

GROTE, Simon. 2014. Review-Essay: Religion and Enlightenment. *Journal of the History of Ideas* 75/1: 137–160.

JAGIĆ, Vatroslav. 1911. Tomko Mrnavić als Fälscher des angeblich im J. 1222 geschriebenen glagolitischen Psalters. *Archiv für slavische Philologie* 33/1–2: 111–134.

JAPUNDŽIĆ, Marko. 1961. *Matteo Karaman. (1700-1771). Arcivescovo di Zara*. Rim: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum.

JOHNS, Christopher M.S. 2000. The entrepôt of Europe. U *Art in Rome in the Eighteenth Century* [Catalog of an exhibition held at the Philadelphia Museum of Art, Mar. 16-May 28, 2000 and the Museum of Fine Arts, Houston, June 25-Sept. 17, 2000], ur. Edgar Peters Bowron i Joseph J. Rishel, 17–45. Philadelphia: Philadelphia Museum of Art, Merrell.

KARAMAN, Matej. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje* https://hbl.lzmk.hr/clanak/karaman-matej (posjet 15. 10. 2025).

Le Quien, Michel 1740: *Michel Le Quien, Oriens Christianus, in quatuor Patriarchatus digestus: quo exhibentur ecclesiæ, patriarchæ, cæterique præsules totius Orientis. Tomus secundus, in quo Illyricum Orientale ad Patriarchatum Constantinopolitanum pertinens, Patriarchatus Alexandrinus & Antiochenus, magnæque Chaldæorum & Jacobitarum Diœceses exponuntur*. Pariz: Ex Typographia Regia.

LOMAGISTRO, Barbara. 1996. Una relazione inedita di Matteo Caraman sul clero glagolita di rito latino. *Ricerche Slavistiche* 43: 237–319.

LOMAGISTRO, Barbara. 1998. Lingua e ortodossia nel pensiero di Matteo Karaman. U *Contributi italiani al XII Congresso Internazionale degli Slavisti (Cracovia 26 Agosto-3 settembre 1998)*, ur. François Esvan. Napulj: Associazione Italiana degli Slavisti.

LOMAGISTRO, Barbara. 2015. Scrittura, tradizione, identità nei Balcani occidentali. U *Studi Cirillometodiani. Nel 1150° anniversario della missione tra gli Slavi dei santi Cirillo e Metodio* [Fonti e studi. Accademia Ambrosiana. Classe di slavistica/22], ur. Krassimir Stantchev i Giorgio Ziffer, 167–224. Milano – Roma: Biblioteca Ambrosiana – Bulzoni.

MATARAZZO, Pasquale. 2022. Storiografia e politica nel Mezzogiorno del tardo Settecento. U *L'invenzione del passato nel Settecento* [Biblioteca del XVIII secolo 40], ur. Marina Formica, Anna Maria Rao i Silvia Tatti, 187–201. Rim: Edizioni di Storia e Letteratura.

MIRON, Greta, Dragana GRBIĆ. 2023. 59. Antiquity in Southeastern Europe during the long Eighteenth-Century. *Antiquity and the Shaping of the Future in the Age of Enlightenment*: 82 https://www.isecs-roma2023.net/Media?c=7453ccb0-dd6d-4080-a452-3540e82259c7 (posjet 15. 10. 2023).

NORCI CAGIANO, Letizia. 2022. L'attualità dell'antico a Roma. I francesi e la politica culturale dei papi nel Settecento. U *L'invenzione del passato nel Settecento* [Biblioteca del XVIII secolo 40], ur. Marina Formica, Anna Maria Rao i Silvia Tatti, 297–306. Rim: Edizioni di Storia e Letteratura.

PERIĆ, Ratko. 2002. Sveti Jeronim – princip jedinstva hrvatskoga naroda. U povodu objavljivanja zbornika Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima, prir. msgr. dr. Jure Bogdan, Rim, 2001. *Crkva u Svijetu* 37/3: 347–377.

Plinije Stariji 1855 (1893): *Pliny's Natural History*. J. Bostock, H. T. Riley. London: George Bell & Sons.

PREMERL, Daniel. 2022. Visualizing Illyrianism in Urban VIII's Rome. U *The Land between Two Seas: Art on the Move in the Mediterranean and the Black Sea 1300–1700*, ur. Alina Payne, 99–124. Leiden, Boston (MA): Brill.

RAQUEZ, Olivier. 1973. La Congrégation pour la Correction des Livres de l'Église orientale (1719-1862). U *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum. 350 anni a servizio delle missioni 1622-1972. Vol. II 1700-1815*, ur. Josef Metzler, 514–534. Rim: Herder.

Religious and Political Context of 18th Century Rome http://omeka.wellesley.edu/piranesi-rome/exhibits/show/18th-century-urban-life/religion-politics-of-rome. (posjet 27. 10. 2023).

Rufus Festus 1967: *The Breviarium of Festus. A critical edition with historical commentary*. J. W. Eadie. London: The Athlone Press.

SCHMURLO, Eugen. 1911. Über Caramans Werk Identità oder Considerazioni. *Archiv für slavische Philologie* 33/1–2: 99–110.

VLAEVSKA, Anna. 2020. Note su due copie inedite dell'*Introduzione intorno a' serviani di rito greco esistenti nella Dalmazia* di Matteo Karaman. *Ricerche slavistiche. Nuova serie* 3/63: 279–290.

VLASSOPOULOS, Kōstas. 2010. Constructing antiquity and modernity in the eighteenth century: distantiation, alterity, proximity, immanency. U *Intentional History: Spinning Time in Ancient Greece*, ur. Lin Foxhall, Hans-Joachim Gehrke i Nino Luraghi, 343–357. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

W.393, Rufus Festus, Breviarium Rerum Gestarum Populi Romani; Pseudo-Aurelius Victor (?), De Viris Illustribus; Ludovico Foscarini, Gesta Victoris et Coronae. The Digital Walters https://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W393/ (posjet 20. 10. 2023).

The Role of Antiquity in the Works of the Archbishop of Zadar, Matteo Caraman (1700–1771)

This paper analyzes the role of antiquity in the works *Informazione* (1750), *Seconda Informazione* and *Identità della lingua litterale slava* (1753) by the Archbishop of Zadar, Matij Karaman. The historical background of each work is outlined. The role of antiquity is placed in the context of Slavic ethnogenesis and examined through the political aspect of Curial policy towards Orthodoxy. In the religious-linguistic aspect, the role of antiquity is discussed in the context of the Curia's relationship to the literary languages and the correction of the liturgical books of the Oriental Churches. The paper suggests that the Slavs were presented as a single people, with individual historical identities so as to evoke a sense of unity. At the local level, antiquity was used to evoke Roman terminology as legitimisation and to strengthen Papal primacy over Dalmatia, thereby defending it from the territorial encroachments of the Patriarch of Peć and providing a historical basis for the missionary policy in the Balkans. In a broader linguistic framework, antiquity is used to validate the use of Glagolitic, while also emphasising the primacy of East Church Slavonic as literary Slavic, thereby justifying the East Slavicization of Glagolitic liturgical books and further promoting missionary activity. The article is intended as a case study rather than a comprehensive analysis.

Key Words: Church History, Sacra Congregatio de Propaganda Fide, History of Dalmatia, Antiquity, Matij Karaman (Matteo Caraman), 18th century

Ključne riječi: crkvena povijest, Sveta kongregacija za širenje vjere (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*), povijest Dalmacije, antika, Matij Karaman (Matteo Caraman), 18. stoljeće

Janja Dora Ivančić
Staroslavenski institut
"Archivio storico di Propaganda Fide:
suradnica u Archivio Storico de Propaganda Fide del
Dicastero per l'Evangelizzazione / Povijesnom arhivu
Propaganda Fide Dikasterija za evangelizaciju
Demetrova ulica 11
10000 Zagreb
jdivancic@stin.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI
57
Broj 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2025.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 57, broj 2

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest
FF press

Za izdavača / For Publisher
Domagoj Tončinić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Filip Šimetin Šegvić

Gostujući urednici / Guest editors
Teodora Shek Brnardić, Zrinka Blažević, Filip Novosel, Iva Mandušić, Marta Jurković

Izvršni urednik / Managing editor
Zvjezdana Sikirić Assouline

Zamjenik glavnog urednika / Assistant Editor-in-Chief
Luka Špoljarić

Uredništvo / Editorial Board
Inga Vilogorac Brčić (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Martin Previšić (suvremena povijest/contemporary history), Tvrtko Jakovina (globalna povijest/global history), Silvija Pisk (zavičajna povijest/local history), Tomislav Galović (pomoćne povijesne znanosti/auxiliary sciences of history)

Izvršni urednik za međunarodnu komunikaciju / Executive editor for international communication
Nada Zečević

Urednik recenzija / Review Editor
Kornelija Jurin Starčević

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Jevgenjevič Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Jakub Beneš (London), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Hannes Grandits (Berlin), Kateřina Horníčková (České Budějovice / Olomouc), Catherine Horel (Pariz), Angela Ilić (München), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Lyubomirova Ognyanova-Krivoshieva (Sofija), Axel E. W. Müller (Leeds), Beata Możejko (Gdanjsk), Géza Pálffy (Budapest), Zlatko Pleše (Chapel Hill), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Alexios G. C. Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Zrinka Stahuljak (Los Angeles), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana), Andrea Vanina Neyra (Buenos Aires)

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year
Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at: Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“ http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp

Financijska potpora za tisak časopisa / The journal is published with the financial support by:
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout
Marko Maraković

Lektura / Language editors
Jure Trutanić (hrvatski / Croatian)
Tomislav Brandolica (engleski / English)

Korektura / Copy editing
Marta Janković

Ilustracija na naslovnici
Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak" http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp

The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific journals of Croatia http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp